

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

det har för skrivandet – i kampen för att ta ordet – men fokuserar aldrig direkt och explicit på vilken betydelse det har för synen på författarskap. Här blir också frågan huruvida Agneta Klingspors författarskap skall eller kan ses som representativt eller avvikande relevant. Båda perspektiven finns i avhandlingen men Maria Jönsson utvecklar inte frågan: Vad vinner man på att se henne som representativ och vad förlorar man? I *I ljust av Foucaults syn* på beaktelsen och sexualiteten och subjektet så framstår Klingspor som en representant för det moderna subjektet *per se*. Samtidigt vill Klingspors omgivning (representerad av kritiken) gärna se henne som avvikande – något marginellt. Det är en intressant paradox i svang här mellan kroppar och kön och identiteter och subjekt som pockar på uppmärksamhet.

I anslutning till denna fråga är det också relevant att fundera över vad det får för betydelse att avhandlingen inte diskuterar sin syn på kön/genus. Kön/genus är centrala begrepp i avhandlingen och används synonymt av vad jag kan förstå, men det förs aldrig något utförligare resonemang kring hur Maria Jönsson ser på begreppen.

Vad gäller formalia vill jag ta upp två saker: citat-teknik och litteraturförteckning. Maria Jönsson är en driven skribent som inte lämnar läsaren därhän utan som tydligt visar hur och varför hon läst och tänkt på ett visst sätt. Avhandlingen ger också stor plats åt Agneta Klingspors författarskap genom den mycket rikliga förekomsten av citat ur hennes författarskap – just olika typer av citatsfunktion i vetenskapliga texter är en intressant fråga i sig. Genom att Jönsson faktiskt använder citaten för att konkretisera sina resonemang och för att visa läsaren hur Klingspor arbetar i sina texter fyller citaten en funktion. Däremot frågar jag mig varför Maria Jönsson emellanåt utelämnat en rad mitt i ett citat, eller i slutet eller början av ett citat. Vissa av dessa utslutningar är direkt betydelsebärande i den mening att de rader som tagit bort från citatet är centrala i en passage. För att använda Maria Jönssons egen terminologi handlar det om att jag som läsare funderar över vilken redigeringsprincip avhandlingsförfattaren använt sig av och vilken betydelse det får för texten och läsaren.

En liknande fråga är relevant att ställa vad gäller avhandlingens litteraturlista. En petig läsare som jag saknar en del titlar som refereras till in-

direkt i studien. Maria Jönsson lyfter exempelvis fram Klingspors omfattande artikelproduktion som recensent och konstskribent som betydelsefull för avhandlingens diskussion av det estetiska projektet, men i litteraturlistan återfinns endast en artikel av detta slag. Om dessa artiklar varit viktiga, varför återfinns de inte bland referenserna? Ett annat exempel berör recensionsmaterialet av Klingspors egna verk. Klingspor tillhör de författare som blivit recenserad i många olika typer av tidningar och tidskrifter, men det synliggörs inte i litteraturlistan. Orsaken till att jag nämnder detta har att göra med det faktum att litteraturförteckningar kan fylla flera funktioner utöver den att visa läsaren vilket material som direkt använts i studien; exempelvis vara ett verktyg för att synliggöra en författares genomslag i den litterära offentligheten.

Avslutningsvis: Maria Jönssons avhandling är väl-skriven, intressant och relevant. Den är dessutom något så viktigt som tankeväckande. Maria Jönsson tar Klingspors författarskap på allvar och ger oss läsare inte bara ökad insikt och kunskap om detta författarskap, utan också om hur tolknings- och värderingsprocesser fungerar och vilken betydelse genus/kön har i dessa sammanhang. Det är värdefullt. Avhandlingen visar att litteraturvetenskap inte enbart handlar om text och tolkning utan också om tolkningens och kunskapandets praktik och funktion. Och Maria Jönsson visar vilka spännande frågor som väcks när man är en öppen läsare med genomgående reflexiv hållning.

Annika Olsson

Ann Steiner, *I litteraturens mittfåra. Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet*. Makadam. Göteborg & Stockholm 2006.

Ämnet för Ann Steiners avhandling är en bokklubbs tidiga historia, men undersökningen vidgas till att gälla dåtidens föreställningar om makt och värde i litteraturens samhälle. Det är en på många sätt aktuell undersökning som handlar om en debatt som fortfarande pågår med oförminskad styrka – den om författarnas frihet och litteraturens roll i en marknadsekonomi. Samtidigt handlar avhandlingen också om det stora skifte i litteraturens distribution som vi nu genomlever,

den gradvisa övergången till inköp av litteratur direkt hemifrån. Med Månadens bok blev postorderbokhandeln en faktor att räkna med och en svår konkurrent till bokhandeln. Numera trängs bokklubbarna snarast ut från marknaden av nät-bokhandeln.

Framgångsrika bokklubbar hade funnits tidigare i Sverige, men Månadens bok var något nytt eftersom den rymde nya böcker, valda bland alla de stora kvalitetsförlagens utgivning. Detta till skillnad från tidigare klubbar som i regel hade varit uttryck för enskilda förlags verksamhet.

Månadens bok startade i oktober 1973. Modellen bestod i ett urval förstagångsutgivna titlar varje månad, dels i form av en huvudbok, dels i form av ett par alternativböcker. De såldes till ett pris som var 30–40 % lägre än bokhandelns ordinarie. Systemet byggde på negativ option, dvs. om medlemmen inte avbeställde fick han eller hon huvudboken. Den första huvudboken var Sven Delblancs *Stenfågel* och under de följande månaderna och åren kom huvudböcker av Kerstin Ekman, Lars Gustafsson, P. C. Jersild, Theodor Kallifatides, Sara Lidman, Ivar Lo-Johansson och Göran Tunström. Bland översatta författare med stort genomslag fanns Marilyn French, Alex Haley, Joseph Heller, John Irving, Erica Jong, Doris Lessing och Alexander Solzjenitsyn.

Från början var modellen tre böcker i månaden, men i december 1975 erbjöds ett par extra-böcker (en av dem Göran Sonnevius *Det omöjliga*) och under de följande åren kompletterades basutbudet med olika typer av specialerbjudanden. Vid slutet av 1979 erbjöd klubben normalt sex böcker per månad (se avh. bilaga 1). Samtidigt hade den arbetat upp ett allt större lager av titlar som fungerade som en "backlist". Om klubben började som en prispall, blev den alltså med åren mer av en postorderbokhandel.

Redan på förhand var Månadens bok omdebatterad. Skulle den inte undergräva bokhandelns lönsamhet, leda till inriktning på bästsäljare och bidra till att skapa en utslätad, räddhågsen litteratur? Så såg farhågorna ut hos somliga i bokbranschen. Debatten sträckte sig mellan de världar som brukar kallas siffrornas och bokstävernas. Månadens bok är därför en utmärkt utgångspunkt för att ställa frågor om samspelet mellan bokmarknaden och de fantasivärldar som böckerna förmedlar. Vad hände med bokhandeln när Månadens bok kom till? Vilken sorts verk såldes i bokklubben? Fanns det några gemensamma

drag i dem? Det är några grundfrågor i Ann Steiners avhandling.

Syftet är att undersöka Månadens boks bakgrund, tillkomst, utveckling och litterära profil vad gällde de svenska romanerna. Tonvikten ligger på 1970-talet och materialet består av artiklar i branschpressen och dagspressen, minnesanteckningar från samtida debattörer och material från förlag och bokklubben. Till det kommer 89 svenska originalverk i klubben (de flesta romaner) som analyseras för att få fram deras gemensamma litterära särdrag. Som helhet innebär avhandlingen en bred och ambitiös undersökning. Den spänner från ett bokmarknadshistoriskt makroperspektiv till mikroperspektiv som gäller enskilda detaljer i enskilda romaner.

I ett inledande kapitel situerar Steiner undersökningen teoretiskt. Det sker inom två områden, litteratursociologi och bokhistoria, som bägge kombinerar materialistiska och kulturhistoriska perspektiv för att undersöka samspelet mellan litteratur och samhälle. Här prövar hon olika modeller för att analysera klubbens plats inom det litterära livet.

I ett stort kapitel går hon sedan igenom villkor och struktur på den svenska bokmarknaden under 1970-talet, en period som i hög grad präglades av att bokpriserna släpptes fria 1970. Denna förändring var ju också själva förutsättningen för Månadens bok. Tidigare hade den svenska bokmarknaden varit relativt reglerad – sedan 1843 hade den organiserats enligt det s.k. "kommissionssystemet" som i princip innebar att förläggarna utsåg ett antal officiella återförsäljare ("kommissionärer") som saluförde hela bokutbudet, hade kredit och rättsrätt, och var garanterade att ingen annan fick sälja nya böcker billigare än dem. När detta "fastprissystem" togs bort genom ett statligt beslut eroderades kommissionärernas starka ställning och en mer modern, aggressiv marknadsekonomi började fungera i bokens värld. Det skedde i en tid när den svenska bokmarknaden skakades av det som kallades "förlagskrisen", en kris för lönsamheten hos de stora allmänförlagen som innebar att de kraftigt drog ner sin utgivning av debutanter. En följd av detta blev att unga författare skapade nya sorters småförlag och egna förlag, de s.k. "stencilförlagen". Dessa stencilförlag ingick i sin tur i ett mönster som innebar att författarna som grupp arbetade för att skapa former för att det litterära livet skulle fungera annorlunda än

enligt marknadens logik. ”Författarmakt” innebär att göra sig oberoende av traditionella kanaler. Det skedde genom åtgärder som grundandet av det kooperativa och lätt antikommersiella Författarförlaget, liksom genom grundandet av Författarcentrum (med avsikten att författarna skulle kunna nå ut till nya sociala grupper).

På författarmaktens mentala checklista gick det alltså att bocka av Månadens bok i åtskilliga rutor i kolumnen ”fel svar”. Den dominerades av översatt litteratur, den satsade på bästsäljare som spred inkomsterna ojämnt mellan författarna, den riktade sig främst till medelklassen, och den rymde litteratur som varken var politiskt eller estetiskt starkt utmanande.

I nästa kapitel tecknar Steiner bokklubbarnas historia i Sverige fram till starten av Månadens bok, de olika förlagsinitiativ som låg bakom klubbens tillkomst och debatten vid lanseringen av den. Här beskrivs också hur klubben fungerade rent företagsmässigt. Förebilden var den amerikanska Book-of-the-Month Club. Redan från början var planen att utbudet i den svenska klubben skulle bestå av nya utgåvor (inte återutgivning, som i t.ex. Svalan) och att titlarna skulle hämtas från samtliga förlags utgivning, inte bara från Bonniersfärens. Syftet var att medlemmarna verkligen skulle få känslan av att de köpte månadens viktigaste nya bok. Urvalet skulle göras av en extern jury och böckerna skulle säljas direkt per post, inte via bokhandel. Efter några år förverkligades planerna, men med vissa förändringar. Bonniers hade fortfarande en stark ägarställning, men också Norstedts var med som delägare (för att förhindras att starta en liknande bokklubb). Och modellen med en extern jury var slopad, liksom tanken att kringgå bokhandeln (det skulle ha varit för utmanande).

Kapitlet rymmer också en genomgång av den kritik som riktades mot Månadens bok från författare. Det var tal om bojkott från dem mot klubben, en isken motion till Författarförbundets vårstämman, karikatyrer och temperamentsfulla inlägg i pressen. Sällan har författare framstått som så snö vitt ointresserade av pengar som i dessa inlägg – fast noga räknat gällde vreden ofta att *andra författare* kunde tänkas tjäna mycket pengar från Månadens bok. I kapitlet finns också en beskrivning av urvalsprocesser, liksom av hur klubben var organiserad rent praktiskt. Vidare rymmer detta kapitel en del statistik kring utbudet i klubben, liksom kring dess läsare.

Åren 1973 till 1979 såldes 325 titlar genom bokklubben. Av dem var knappt en fjärdedel huvudböcker, knappt en fjärdedel extraböcker/specialböcker och drygt hälften alternativböcker. Den absoluta majoriteten var fiktionsprosa (ca 71 %). De flesta böckerna var skrivna av män (ca 72 %). Majoriteten var översättningar (ca 60 %), även om Sverige var det största ursprungslandet. Av hela utbudet kom knappt en tredjedel från USA och Storbritannien. (Siffrorna sammanräknade efter avh., bilaga 2; jfr analysen s. 122–125.)

Det följande stora kapitlet omfattar en analys av svensk fiktionsprosa i original i Månadens bok under perioden. Urvalet består här av 89 titlar (jag återkommer nedan till detaljerna), som analyseras ur olika synvinklar: graden av realism, ideologi och samhällskritik, miljöskildring, huvudpersonerna och förhållandet mellan män och kvinnor. Analysen kombinerar kvantitativa och kvalitativa aspekter. Syftet är att hitta gemensamma drag, snarare än att göra utförliga analyser av enskilda verk – även om Ann Steiner rör sig obesvärat och ofta elegant mellan den stora bilden och de enskilda detaljerna. Analyserna av romanerna kompletteras med synpunkter ur dåtidens litteraturkritik (främst ur *BLM*) och romandebatt.

Steiner visar att romanerna i Månadens bok präglades av realismen som litterär metod. Skildringarna var ofta detaljrika, romanerna kronologiskt berättade med en strävan att hitta ett autentiskt och ”icke-litterärt” språk. De utspelade sig inte bara i samtiden; många av dem var historiska. En betydande andel handlade om samhället, oftast med samhällskritiska inslag. Temat i många av dem var att visa medmänsklighet, att bry sig om andra människor. Det kombinerades ofta med en kritik av maktthavare, liksom kritik av övertron på tekniska utopier och storskaliga system (exempelvis den svenska byråkratien). Trots denna samhällskritiska inriktning var romanerna dock knappast framtidspessimistiska.

Hälften av romanerna har en manlig huvudperson. Han är ofta medelålders ”eller befinner sig i ett skede av livet där han gör avgörande val” (s. 222). Påfallande många av protagonisterna är osäkra och obeslutsamma. Ju mer framgångsrik och socialt högt placerad mannen är, desto mer negativt skildras han. I gengäld skildras arbetare klart positivt. Enskilda kvinnliga huvudpersoner är sällsynta, men ofta skildras kollektiv av kvinnor, då i romaner som stryker under värdet av kvinnlig gemenskap och solidaritet. För både män

och kvinnor gäller liknande dygder – att ta vara på sig själv, engagera sig i familjen, vara ärlig, ställa upp för andra.

Kapitlet utmynnar i en diskussion av frågan om bäsäljare och kvalitetslitteratur, något som bland annat aktualiserar frågor om relationen mellan det som brukar kallas ”kommersiellt” och ”kulturellt” i det litterära livet. Här behandlas också frågor kring populärlitteraturen i tidens utgivning.

Avhandlingen är innehållsrik och välskriven, och i stora delar går det bra att instämma med Steiners resonemang. Visst är en del avsnitt skissartade (exempelvis det om ”förlagskrisen”), men själva historiken över Månadens bok är utförd med god energi och avsnittet med romananalyserna lyckas ge en trovärdig helhetsbild av det valda materialet. Steiner skriver vägvinnande och driver framställningen framåt. Hon undviker att gå vilse i digressioner och utredningar av specialproblem och detaljer.

Kanske är detta driv framåt skälet till att avhandlingen på åtskilliga ställen verkar präglad av brådska. En del slarvfel hade kunnat undvikas med noggrannare granskning (Tidens förlag grundade naturligtvis sin verksamhet på folkbildningsideal, inte ”fortbildningsideal” [s. 88]; och referatet av René Welleks och Gérard Genettes uttalanden om realismen för Steiner fel – nej, 1800-talets realism var inte alls bara samtidsorienterad och nej, de präglades inte alls bara av icke-fokaliserat berättande [s. 160 resp. s. 171]). Med mer arbete i slutfasen hade bokens användbarhet kunnat ökas. Registret omfattar långtifrån alla personnamn som nämns (eller alla förekomster av alla namn), och det hade varit värdefullt om det också skulle ha täckt namn på förlag, bokklubbar m.m.

Framställningen präglas också av en del begreppsglidningar. Steiner skiljer t.ex. inte mellan bok som föremål och roman som estetisk storhet, utan säger frejdigt att hon analyserar böcker – ett påstående som kanske kan accepteras från en ordinär litteraturhistoriker, men inte från en som vill se sig som bokhistoriker. Tyvärr har inte beskrivningen av ett par av de centrala modeller som diskuteras blivit riktigt adekvat. Om Lars Furulands modell över den litterära processen sägs att den endast har återströmning ”från läsare och kritiker till författaren” (s. 21). Detta är fel, vilket framgår av den korrekt återgivna modellen på s. 18 (som visar att det finns återströmningsflöden

mellan alla instanser). På liknande sätt slinter beskrivningen av Hans Hertels modell över de fem litterära kretsloppen. I den ingår ju en ”mediehiss” som kan föra ett verk från ett kretslopp till ett annat. Ann Steiner polemiserar mot den och säger att ”ett verk aldrig kan åka nedåt med hissen” (s. 27), liksom att ”Nackdelen [med modellen] är att en text endast kan röra sig uppåt” (s. 26). Men detta stämmer inte med Hertels modell. Han säger tvärtom klart att mediehissen ”kan lyfta en bok från de specialiserade kretsloppen upp i det masslitterära eller intermediala kretsloppet eller skicka den neråt i systemet” (se Hans Hertel, ”Boken i mediesymbiosens tid”, *Litteratursociologi*, red. Lars Furuland & Johan Svedjedal [Lund: Studentlitteratur, 1997], s. 208; jfr Hans Hertel, *500.000 £ er prisen: Bogen i mediesymbiosens tid*, The Adam Helms Lecture 1995 [Stockholm: Svenska Bokförläggareföreningen/Norstedts, 1996], s. 34).

Mer genomgripande frågor om teori och metod väcker Steiners skönlitterära analyser i avhandlingens andra del. Den gäller den svenska skönlitteraturen i Månadens bok, då främst romanerna. De har kompletterats med åtminstone fyra titlar som inte är romaner, Jörn Donners *Sverigeboiken*, Ingemar Bergmans drama *Scener ur ett äktenskap* och två novellsamlingar av P. O. Enquist och Hans Lidman. Däremot har lyrik utelutits, liksom biografier, naturskildringar, reseskildringar, barnböcker och en del andra kategorier (urvalet diskuteras ordentligt på s. 136–137). Enkelt uttryckt är syftet att få fram fiktionsprosa som ursprungligen skrivits på svenska (alltså även av finlandssvenska författare). Totalt består materialet av 89 verk (alltså drygt en fjärdedel av hela utbudet i Månadens bok under den aktuella perioden).

Steiner resonerar klokt och tydligt kring urvalet. Det har gjorts enligt huvudtanken att hon vill belysa samspelet mellan bokmarknad och fiktionsvärldar. Denna princip syns tydligt i skälet till att de översatta verken har utelutits. ”De utländska författarna påverkades rimligen inte av förändringar på den svenska bokmarknaden, och jag menar att sambanden blir tydligare genom att följande resonemang begränsar sig till den svenska prosan.” (s. 136–137)

Resonemanget är fullt rimligt, och bygger på tanken att det finns ett skapande samspel mellan marknad och författare. Lite tillspetsat uttryckt

verkar dock syftet främst vara att undersöka hur författarna påverkades av marknaden, snarare än den påverkan de hade på omgivningen. Trots att Steiner ägnar åtskillig energi åt att analysera idévärlden i de 89 valda verken är hon knappast ute efter att undersöka vilka effekter de hade. En avhandling som hade haft det syftet hade ju också rimligen gjort ett annat urval. Då borde översättningarna, fackböckerna och lyriken varit med (alla nådde ju en stor publik), och förmodligen hade en viktning mellan huvudböcker och alternativböcker behövts (de förra hade ju mycket större upplagor).

Som det nu är tar Steiner risken att arbeta med ett urval av svensk prosa. Det är naturligtvis ett material som är intressant nog i sig att analysera (centrala verk av centrala författare), men ett nytt metodiskt problem inträder när Steiner utifrån detta material försöker resonera om mer generella drag i tidens svenska marknad. Den sista delen av avhandlingen blir ibland så att säga instängd i sitt eget urval. Följden blir en tendens att Steiner drar alltför långtgående slutsatser utifrån sitt relativt begränsade urval.

En typ av missvisning syns till exempel i det intressanta avsnittet om ”Självbiografin och bekännelseromanen” (s. 201–205). Steiner menar att det fanns viktiga verk av kvinnliga författare som inte valdes ut till Månadens bok, och att ”Den så kallade kvinno-boken ansågs tydligen inte vara rätt sorts litteratur för bokklubbens medlemmar, trots att dessa till största delen bestod av kvinnor” (s. 202). Klubben ville vara mer neutral, vända sig till bägge könen. ”Därmed fanns det tydligen inte utrymme för personliga, kvinnliga uppgörelser eller utlämnande självbiografier” (s. 202), menar Steiner. Och hon går vidare till att hävda att ”det var först under 1980-talet som texter skrivna av kvinnor fick en riktigt stor publik” (s. 203).

Steiner har naturligtvis rätt på flera punkter. Åtskilliga romaner av kvinnor som kunde ha varit med i Månadens bok valdes verkligen bort, delvis kanske med argumentet att klubben ville ha ett bredare utbud. Ändå har resonemanget en del luckor – eller kanske fallluckor.

Det första problemet med Steiners resonemang gäller vad klubben valde och valde bort. Var antalet romaner av kvinnor som inte kom med verkligen så uppseendeväckande många? Ann Steiner försöker visa det genom att gå igenom avsnittet ”Kvinnokamp och kvinnolitteratur” i *Den svenska litteraturen*. Där nämns femton romaner, ”av vilka

endast fem såldes i Månadens bok” (s. 202). Här fastnar jag på ordet ”endast”. En andel på 1/3 ter sig ju mycket hög snarare än låg. Visst är det så att många romaner av kvinnor från denna tid har gått till litteraturhistorien trots att de inte kom med i Månadens bok. Men samma sak gäller naturligtvis romaner av män. Ann Steiner visar ju också själv att Månadens bok erbjöd 233 verk av fiktionsprosa under den aktuella perioden. Det motsvarar drygt 30 titlar per år, hämtade ur en årlig utgivning av skönlitteratur om ca 1000 titlar (s. 134). Siffrorna för totalutgivningen är visserligen bräckliga (de omfattar all slags skönlitteratur, inklusive återutgivning, men lider också av ett betydande bortfall), men de tyder på att Månadens bok rymde bara en mycket liten del av utgivningen av fiktionsprosa, troligen bara några få procent.

Redan mot den bakgrunden ter sig andelen självbiografiska verk i klubben inte särskilt liten. Men Steiner driver resonemanget vidare till påståendet att Månadens bok inte hade ”utrymme för personliga, kvinnliga uppgörelser eller utlämnande självbiografier.” (s. 202). Påståendet kan möjligen pressas till att gälla svenska författare (även om jag alltså är skeptisk redan till detta). Men räknar man in de översatta titlarna så syns ett annat mönster tydligt. I Månadens bok fanns ju de globala bästsäljarna på området – Erica Jongs *Rädd att flyga* (1975), Lisa Althers *Närbilder* (1978), Marilyn Frenchs *Kvinnorummet* (1979), och om man vill räkna den dit, Sylvia Plaths *Glaskupan* (1974). De blev mycket omskrivna i pressen, kom ut i flera upplagor (särskilt Jongs roman) och innebar ett genombrott i Sverige för just den genre som Steiner menar att Månadens bok negligerade.

Exemplet visar hur farligt det är dra slutsatser om Månadens bok enbart utifrån de svenska originalen. Och det påminner om svårigheterna i den kvantitativa metod som Steiner använder avhandlingen igenom, dels för att beskriva utvecklingen för bokmarknaden för Månadens bok i synnerhet, dels i analysen av romanerna.

Jag vill betona att Steiner i allmänhet använder siffror välfunnet och utan några problem – hennes avhandling är på många sätt ett fint exempel på hur den kvantitativa metoden för längre och säkrare än kvalitativ analys. Men det finns ställen där frågetecknen reser sig ur siffrorna, snarare än utropstecknen. Jag ska stanna vid några exempel ur partiet med romananalyser.

Steiner har haft ambitionen att kvantifiera romanernas tematik, miljö, problematik m.m. Det är en beprövad – om än inte helt oproblematisk – metod som använts tidigare i litteraturvetenskapliga avhandlingar av forskare som Stefan Mählqvist, Sonja Svensson, Åke Kussak och Eric Johansson. Sådana analyser kan skapa värdefulla översiktsskott och låta större mönster bli skönjbara, även om de naturligtvis behöver kompletteras med kvalitativa analyser och närläsningar av enskilda verk.

Att kvantifiera är att kategorisera, men problemet för den kvantitativa analysen är att alla kategorier inte är fullt entydiga. Att avgöra huvudpersonernas kön och handlingens tid och miljö är exempelvis ofta enklare än att kategorisera berättelsernas tematik och litterära metod.

Dilemmat syns i de avsnitt där Ann Steiner försöker kvantifiera sina litterära intryck av verken i urvalet. Här ett exempel på hur resonemangen kan se ut: ”I 27 av de romaner som såldes i Månadens bok finns det en framträdande miljöskildring. Detaljerade miljöskildringar tar i dessa texter både stort utrymme och fyller en viktig funktion i textens helhet. I ytterligare 38 verk är miljöskildringen av vikt, men befinner sig mer i bakgrunden.” (s. 153). Siffrorna är exakta, men bygger ju på töljbara kriterier – ”framträdande”, ”stort utrymme”, ”viktig funktion”, ”av vikt”, ”mer i bakgrunden”. Var exakt går gränsen mellan ”viktig funktion” och ”av vikt”? Eller mellan ”framträdande” och ”mer i bakgrunden”? Inte blir det enklare för användaren av avhandlingen av att Steiner nästan aldrig redovisar hur verken har kodats (dvs. i detta fall vilka de 27 respektive 38 verken är).

Exemplen kan göras fler, men jag ska nöja mig med ytterligare ett: ”i 38 av de undersökta romanerna är också beskrivningen av samhället en framträdande del av verkets budskap” (s. 157). Jag förstår givetvis tanken, och accepterar naturligtvis att man i analyser av detta slag kan och måste gradera mellan romaner som tydligt eller mindre tydligt beskriver samhället. Vad jag vänder mig emot är helt enkelt tanken att man så exakt kan ange antalet verk i den ena eller andra gruppen. Skalan är kontinuerlig, snarare än diskret, och det hade varit bättre att vara mer ungefärlig.

Siffrorna är alltså svåra att ta ställning till eftersom kategorierna är töljbara och kodningen inte redovisas. Ytterligare ett problem är att Steiner (som har framgått) räknar i antal hellre än i andelar. Att bara ange siffran för att antal verk inne-

bär ett pedagogiskt problem eftersom det i praktiken tvingar läsaren av avhandlingen att göra egna beräkningar för att få fram vad siffrorna egentligen säger. Påståendet att ett visst *andel* av de undersökta verken rymmer det ena eller andra inslaget säger ju inte så mycket – viktigare är rimligen hur stor *andel* av verken som har den ena eller andra egenskapen. Vi kan återvända till det första exemplet ovan. ”I 27 av de romaner som såldes i Månadens bok finns det en framträdande miljöskildring. Detaljerade miljöskildringar tar i dessa texter både stort utrymme och fyller en viktig funktion i textens helhet. I ytterligare 38 verk är miljöskildringen av vikt, men befinner sig mer i bakgrunden.” (s. 153).

Att begripa sådana påståenden (som detta kapitel vimlar av) kräver ett antal mentala operationer. Läsaren vet att urvalet i detta kapitel omfattar 89 verk (s. 137), varav åtminstone 4 inte är romaner. Därför blir det något oklart vad som avses i det citerade stycket. 27 romaner av totalt 85? Eller av 89? Och avser Steiner 38 verk av 85 eller 89 (dvs. skiljer hon strikt mellan verk som en överordnad kategori och roman som en subkategori)? Anmärkningen kan kanske låta som den är hämtad ur en tredjeopposition, men poängen är förstas att visa att Steiners sätt att lägga fram siffrorna leder till en serie påståenden som ter sig exakta, men i själva verket är diffusa – och ofta måste vara det eftersom själva kategoriseringen bakom dem är så besvärlig. Därför hade det varit metodiskt säkrare att i brödtexten undvika mer exakta kvantitativa påståenden, utan i stället gå in för lite mjukare påståenden i termer av andelar (... nära hälften ... drygt en fjärdedel ...), kompletterade med upplysningar om kategoriseringen av inslagen i verken i en bilaga.

I det fall som här har diskuterats skulle det innebära att beskrivningen skulle vara något i stil med: ”I knappt en tredjedel av de romaner som såldes i Månadens bok har jag bedömt miljöskildringen som framträdande, medan jag har funnit att drygt fyra tiondelar av resten har en miljöskildring som är av vikt, men befinner sig mer i bakgrunden.” (Till kapitlet borde också ha fogats en bilaga som visar hur de enskilda romanerna kodats.)

Som framgår av detta förslag menar jag alltså också att Steiner mer borde ha lyft fram den akt av egen bedömning som är viktig att påminna om i sådana här mer tveksamma gränsdragningsfall. Det finns ingen anledning att tvivla på att de be-

dömningar hon har gjort är omsorgsfulla och rimliga, men i fall som detta kan siffrorna aldrig bli så exakta som framställningen suggererar.

Avhandlingen avslutas med en diskussion om Månadens bok och populärlitteraturen, som dock tyvärr inte ter sig helt stringent. Sannolikt beror det på en viss terminologisk förvirring (se främst s. 247–254). Definitionen av ”populärlitteratur” glider helt enkelt runt för mycket – ett exempel är de sidor där Steiner som synonymer använder termer som massmarknadslitteratur, populärlitteratur och populär litteratur (s. 60 f). Månadens bok var ju det sistnämnda (framgångsrik hos publiken), men varken massmarknadslitteratur eller populärlitteratur som de termerna brukas.

Ann Steiner menar att det ger osäkra resultat att skilja kvalitetslitteratur från massmarknadsserier från varandra enbart genom att utgå från distributionssystem (t.ex. bokhandel/Pressbyrån). Anmärkningen är riktig, men få personer lär ha gjort distinktionen på detta sätt. Definitionen av massmarknadslitteratur styrs ju i regel av summan av förlag, utstyrelse och distribution, alldeles som i Escarpits modell över de olika kretsloppen. Men Steiner tycks röra sig med en vidare och mer diffus definition. I avhandlingen definieras populärlitteraturen som den litteratur som sålde ”i riktigt stora upplagor” under sjuttioåret (s. 247). Påståendet stämmer dock knappast, åtminstone inte om det tillämpas på massmarknadsserierna (de som brukar kallas just ”populärlitteratur”). För varje titel gäller där att försäljningen är högst några tusen exemplar, att det förekommer stora returerna och stor omsättning av enskilda titlar, utan några omtryck. I verkligheten har bästsäljare bland kvalitetslitteraturen mångdubbelt större upplagor än populärlitterära titlar.

Hela den här diskussionen hade sannolikt blivit klarare om Steiner hade utgått från termen ”kategoriböcker” (i Sverige introducerades diskussionen kring termen av Ulf Boëthius i TFL 20:2, 1991), alltså den mer neutrala term som syftar på böckernas litterära form, utseende och distribution. Enligt denna modell är den avgörande skillnaden mellan kategoriböcker och andra böcker inte bara upplagor och cirkulations-tid, utan också graden och arten av litterär standardisering (i handling och språk).

Ett annat parti i avhandlingen som också kunnat få bättre teoretisk stadga är den intressanta och viktiga översikten av bokklubbarnas historia (s. 82–103). Steiner startar avsnittet med att kon-

statera hur olika klubbar kan vara – i urval, medlemsåtagande etc – och går sedan igenom olika typer av klubbar och direktförsäljning genom tiderna. Men en indelning i olika slags klubbar presenterar hon först i slutet av avsnittet (s. 102–103), då främst utgående från Rolf Yrlands och Peter Curwens indelningar.

En sådan typologi borde ha funnits med från början för att låta Steiner arbeta med dessa kategorier i historiken. Och den kunde kanske också ha gjorts annorlunda. Med utgångspunkt i den funktionsmodell över bokmarknaden som Steiner använder på annat håll i avhandlingen (ex. s. 24) kunde innebörden av själva termen bokklubb kanske ha analyserats på liknade sätt. Jag hade gärna sett en mer energisk och nyanserad diskussion av olika innebörder i begreppet ”bokklubb”. Enligt min uppfattning skulle man nog komma tillräckligt långt med följande funktioner:

Medlemsåtagande (Prenumeration [hela utbudet under en given period]; Paket; Visst antal titlar [minimiåtagande]; Fritt val).

Option (Positiv; Negativ).

Förlagsrelation (Intern; Flera förlag).

Utgivningsform (Specialversion; Normal förlagsversion).

Litterärt material (Förstagångsutgivning; Återutgivning; Förkortade versioner).

Prisrabatt (Nej; Ja).

Distribution (Bokhandel; Post; Annat).

En sådan analys efter funktioner skulle även ha kunnat användas för att ytterligare belysa frågan om Månadens bok i ett större bokmarknadshistoriskt perspektiv. Utifrån dem kunde Steiner t.ex. ha beskrivit hur denna klubb skiljde sig från 1800-talets häftesserier, femtioalets folkbokserier och föregångare som bokklubben Svalan.

I upptakten till avhandlingen sägs att ”Månadens bok och bokklubbarna bör ses som början på en utveckling av bokmarknaden mot en modern, internationaliserad bokindustri” (s. 11). Men frågan är vad yttrandet avser? Om det avses i teknisk mening (samtryck) missstänker jag att det inte stämmer, även om vi nog behöver åtskilligt mer forskning om det internationella samtryckets historia. Om det avses i kulturell mening menar jag att påståendet är överdrivet. Sverige har en lång historia av att hämta impulser från utländsk bokmarknad, och i vår utgivning av skönlitteratur har översättningarna alltid varit viktiga. Saken kan enklast uttryckas som att översättningarna har utgjort minst hälften av utgivningen av

romaner och noveller i bokform under de senaste 200 åren.

Jag menar också att Steiner delvis hamnar fel när hon hävdar att kommersiella aspekter fick allt större betydelse i den svenska bokbranschen under 1970-talet (s. 23). Visst stämmer det i den meningen att friprisreformen gav annorlunda och starkare ekonomiska incitament för förlag och bokhandel att satsa på bästsäljare. Men denna ”kommersialisering” (som ju är inbyggd i själva tanken på en bok*marknad*) kom just under sjuttiotalet, i spåren av ”förlagskrisen”, att balanseras av olika insatser för att befria litteraturen från marknadens makt – främst i form av ökad stipendiering till författarna (bibliotekersättningen) och stöd till förlagen för utgivning av kvalitetslitteratur (förlagsstödet). Decenniet innebar därmed också att betydelsen av anti-kommersiella aspekter var starkare än någonsin tidigare.

Jag tror att det är mot bakgrund av denna polarisering den starka kritiken mot Månadens bok måste förstås. Steiner menar själv att det är ”oklart” (s. 112) varför kritik riktades just mot Månadens bok, när det också fanns andra klubbar som sålde böcker lika billigt. Svaret tror jag fanns i en kombination av faktorer. En av dem var polariseringen mellan författare – i friprissystemet tenderade ju bästsäljarna att få allt större upplagor och generera allt större vinster (ett mönster som stred mot utjämningssträvanden inom t.ex. Författarförbundet och Författarförlaget). En andra faktor var att Månadens bok rymde material som dels var kulturellt högupprofilerat (ny skönlitteratur), dels var föremål för kulturpolitiska åtgärder (kvalitetsstöd) – klubben kommersialiserade helt enkelt material som av tradition ansågs vara anti-kommersiellt. En tredje faktor, slutligen, var att Månadens bok genom sin urvalsfunktion tycktes nagga av litteraturkritikernas funktion som smakdomare. Att så många kritiker lamenterade över brist på smak i klubbens urval berodde delvis på att kritikerna och klubben var inblandade i en kamp om smakbildningen. Och graden av förtrytelsen berodde naturligtvis på att klubben saluförde litteraturkritikens egen prestigelinje i böckernas värld – den nya skönlitteraturen.

Ordet ”mittfåra” används ofta pejorativt inom kulturkritiken som en slapp synonym till *middle of the road*. Men i verkligheten har ordet en långt mer positiv lexikalisk betydelse. En är den del av en ström eller ett vattendrag där vattnet strömmar

fortast, en annan den fördjupning som delar storhjärnan i två hemisfärer. Och i det manuella jordbruket var mittfåran den viktigaste och mest ansvarsfulla att plöja.

De här exemplen anförs visserligen inte i Ann Steiners avhandling, men de påminner om att titeln på den är välfunnet mångtydig. Titeln fångar den paradox som var Månadens bok – på en gång utskäld och central. Ann Steiner har tecknat klubbens tidiga historia och dess bredare sammanhang i en avhandling som på många sätt är imponerande. Det finns en djärvhet och vilja till systematik som inger respekt, en saklig blick för litteraturens villkor och en vilja att lösa stora uppgifter. Resonemangen bygger elegant och perspektivrikt på stora och skiftande typer av material och metoder. Det är i stort sett väl genomfört, det är resultatrikt och aktuellt. Att jag har haft invändningar mot vissa aspekter på Steiners bruk av kvantitativa metoder innebär inte att jag menar att de borde ha uteslutits. Tvärtom visar Steiners energiska analys av nära nittio verk hur väsentligt det är att använda sig av vad Franco Moretti har kalla ”fjärläsning”. *I litteraturens mittfåra* är ett glädjande och tankeväckande bidrag till den litteratursociologiska kartläggningen av litteraturens villkor och former.

Johan Svedjedal

Agneta Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren. Tove Jansson och muminverkets metamorfoser* (Skrifter utgivna av Svenska barnboks-institutet nr 93). Makadam. Göteborg & Stockholm 2006.

Huvudtiteln på Agneta Rehal-Johanssons avhandling *Den lömska barnboksförfattaren* är analog med Tove Janssons egen rubriksättning på en artikel som hon publicerade i tidskriften *Horisont* år 1961. Undertiteln fokuserar på den omvandlings- och utvecklingsprocess som Tove Janssons muminböcker genomgår under tidsperioden 1945–1970, d.v.s. från debutboken *Småtrollen och den stora översvämningen* t.o.m. *Sent i november*. Mellan dessa kronologiska ytterpoler rymms nio prosaberättelser om muminfamiljen och mumindalen i originalutgåva, tre reviderade titlar från år 1956, samt den slutliga muminsviten omfattande åtta titlar utgivna mellan åren 1968–1970.

Avhandlingen omfattar tio huvudkapitel. Des-